

16. Sæpius locutum, nunquam me tacuisse pænitet. (Sent. fals. i. P. receptæ vs. 326.)

Cat. I. 12 : Rumores cave, ne studeas novus auctor haberi ;
Nam tacuisse nocet nulli, nocet esse locutum.

17. Sic prodesto amico, ne tibi noceas ; sic age alienum, ut tuum non obliviscaris negotium. (Sent. fals. i. P. receptæ vs. 345.)

Cat. I. 11 : Dilige sic alios, ut sis tibi carus amicus ;
Sic bonus esto bonis, ne te mala damna sequantur.

Végre, a mi a *Proverbia Senecae*-t illeti :

18. Quod tacitum velis esse, nemini dixeris. Si tibi ipsi non imperasti, quomodo ab aliis silentium speras. (Prov. 16.)

L. Cat. App. 9. fennebb 14. alatt.

Egyszeri átolvasás is meggyőzhet mindenkit arról, hogy a felhözött párhuzamos helyek közt csak oly általános tartalmi, nem egyszersmind alaki egyezés észlelhető, a minőt Catóra nézve más gnomikus írókkal való egybevetés által is ki lehet mutatni. Vizsgálatunk után tehát bátran kimondhatjuk, hogy *Cato a Publilius Syrus sententiáit, ha ismerte is, tudva és akarva nem utánozta.*

Dr. NÉMETHY GÉZA.

AZ ÓFELNÉMET BÖLCSODAL.

E nyelvemlékről az irodalomtörténetek ma már nem igen tesznek említést ; a IX. vagy X. századi bölcsődal valódiságába vetett hit teljesen kiveszett. De mint a modern philológiának egy igen érdekes, sokat vitatott problémája megérdemli, hogy vele és a reá vonatkozó ellentétes véleményekkel foglalkozzunk.

Zappert György hazánkfia, saját előadása szerint, már 1852-ben találta meg ez emléket egy 1435-ből származó papirkézirat kötésében, de csak 1858-ban tehetette behatóbb vizsgálat és tanulmány tárgyává, miután a nevezett kézirat átment volt birtokába. Még ugyanezen év októberében bemutatta leletét a bécsi tudományos akadémiának, melynek kiadványaiban *) dolgozata *Über ein althochdeutsches Schlummerlied* címmel megjelent. Zappert az eredetinek igen romlott szövegét következőleg vélte helyreállíthatni :

*) *Sitzungsberichte der philos.-histor. Klasse der kais. Akademie der Wissenschaften.* Wien, 1859, XXIX. köt. p. 302—314.

Tocha slafês sliumo uueinon sar lazzês.
 Triuua uuerit kraftlichô thamo uuolfa uurgiantemo.
 slafês unz za morgane manes trût sunilo.
 Ostara stellit chinde honak egir suozziu.
 Hera prichit chinde pluomun plobun rotun.
 Zanfana sentit morgane ueiziu scaf kleiniu
 unta Einouga, herra hurt! horska aska harta.

Magyarra e verseket, a föltüntetett alliteratio mellőzésével, így lehetne fordítani:

Baba, aludjál gyorsan, hagyd rögtön sirásodat.
 Triwa erélyesen véd a farkastól, a gyilkolótól.
 Aludjál egészen reggelig, apának kedves fiacskája
 Ostara hoz a gyermeknek mézet, tojásokat édeseket.
 Hera szakít a gyermeknek virágokat, kékeket, vöröseket.
 Zanfana küld holnap fehér juhokat, kicsinyeket,
 S az Egyszemű, hejja hé! gyors lándzsákat, keményeket.

A följegyzés, Zappert szerint, a IX—X. századból való s valószínűen egy zsidótól, talán egy zsidó orvostól származik, mert a magánhangzók néha héber betűkkel vannak jelölve és az egész emléket egy héber szövegű sor előzi meg (a lap tulsó oldalán is olvasható egy héber sor). Sőt egyes német szók alatt is héber szók állanak és maga a német betűk is héber íráshoz szoktatott kézre vallanak. Az emléket, mint a szók helytelen összerántása és téves orthographiája mutatja, ez a tudós zsidó nem másolhatta, hanem kétségtelenül hallomás után (talán egy dajka énekéből) jegyezte föl. A magyarázatokban számot ad a kiadó a szöveg helyreállításánál követett eljárásáról s egyuttal fejteget néhány tárgyi adatot, első sorban a dalban szereplő öt isten (Triwa, Ostara, Hera, Tanfana és Einouga, ki szerinte Wuotan) neveit és jellemét.

E fölfedezés természetesen nagy feltűnést keltett. Grimm Jakab*) még 1859-ben nagy örömmel emlékezett meg róla és kijelentette, hogy ez emlék még fontosabb és az ógermán mythológiára még gazdagabb forrás, mint az 1841-ben Waitz György által felfedezett merseburgi ráolvasások. Maga nyomban ki is aknáza e dalt a Tacitusból (*Annal.* I, 51) ismeretes Tanfana istennő egyéniségének megállapítására.

De a kételyek sem maradtak el. Még mielőtt az emlék nyomtatásban megjelent, már inkább visszautasító, mint kedvező értelemben

*) *Ueber die Göttin Tanfana.* Monatsberichte der kgl. preuss. Akademie. Berlin, 1860. 254. l.

nyilatkozott róla Uhland Lajos egy Pfeiffer Ferenczhez ¹⁾ intézett levelében, melyben igen feltűnőnek és gyanusnak találta, hogy ez az emlék, a mi nyelvét, szokincset és mythologiai anyagát illeti, oly meglepősen megegyez Graff «Althochdeutscher Sprachschatz» cz. művével, valamint Grimm Jakab grammatikájával és mythológiájával; — és nyomban a költemény megjelenése után kijelentette Mannhardt Vilmos, ²⁾ az igaz hogy csak egy apró jegyzetben, hogy «e dal a hamisítottásznak sokkal félreismerhetetlenebb nyomait viseli magán», semhogy a mythologus tekintetbe vehetné.

De ezek csak mellékes megjegyzések voltak. Az első igazi, még pedig határozottan kedvezőtlen ítéletet Müller Vilmos göttingai tanár mondta ³⁾ a híres leletről. Müller mindenek előtt kiemeli, hogy a bécsi emlék sem nem ráolvasás, sem nem áldás, s így már az is föltűnő, hogy ezt a hasonló tárgyú modern dalokra emlékeztető terméket miért is jegyezték föl, míg az igazi pogány jellegű ráolvasások vagy áldások följegyzését teljesen igazolja azoknak (ha többé-kevésbé lényegesen módosított alakban is) érvényben maradása még a keresztény korszakban (részben mai napig) is. Kétessé teszi az emlék valódiságát az is, hogy kézírata nem egy nyilvános könyvtár birtoka, hanem magántulajdon, úgy hogy a kérdéses szironylemez eredete már eleve is gyanúsak kell hogy feltűnjék. Hozzájárul a kéziratban előforduló héber betűk és szók sajátos szerepe, — még nem is tekintve egy kiváló sémi philologusnak Müller idézte véleményét, hogy e héber írás bajosan régi, mivel a magánhangzók a sorok fölött meg vannak jelölve, még pedig nem úgy, mint ez régebben, első sorban csak keleti kéziratokban szokás volt. De a német írás is gyanús; igaz, hogy általános jellemében eléggé emlékeztet a IX–X. századi írásra; de az *n*, *m* és *z* betűk feltűnően elütők. Végre gyanús az emlék nyelve is. Már az is meglepő, hogy a több versre terjedő dalban egyetlen új szó sem található, hanem csupa oly szavak, melyek az ónémet szótárakból már ismeretesek, tehát ezekből származhatnak is, és még ezek is majd mind ép azokban az alakokban, melyekben más emlékekből ismeretesek. *Aska* (die Esche, kőrisfa) ebben az értelemben 'lándzsa' csak a Hildebrand-dalban fordul elő és alig képzelhető, hogy ily gyermekes verselésben ez értelemben használtatott volna. Még gyanúsabb a *herra hurt* folkiáltás, főleg mivel *hurt* a XII. század előtt nem ismeretes és valószínűen Franciaországból került német földre. *Einouga* képtelenség *Einougo* helyett, ez a kifejezés

¹⁾ Ez kéziratban megküldte volt neki az emléket.

²⁾ *Die Götterwelt der deutschen und nordischen Völker*. Berlin, 1860, 75. l.

³⁾ *Götting. Gelehrte Anzeigen*, 1860, p. 201–211.

pluomun plobun rotiu pedig teljesen lehetetlen, mert lehetetlen egyazon főnév mellett egyszerre egy-egy melléknévnek valamely erős és valamely gyenge flexiójú alakja. Általában megfoghatatlan az alakokban a legkülönbözőbb nyelvjárások sajátosságainak összekeverése.¹⁾ *Zanfana* is valószínűen hamisan van következtetve a Tacitus említette *Tanfana*-ból, mert a helyes alak valószínűen *Danfana* volna. A többi felsorolt istennők is alig ismeretesek, még neveik sem biztosak, az első (*Triwa*, a hűség) pedig valószínűen nem is volt soha istennő, hanem csupán egy elvont fogalomnak költői megszemélyesítése. Ez érvek alapján, melyek már az összes lényeges mozzanatokra kiterjednek, Müller arra a következtetésre jut, hogy ez az emlék nem egyéb, mint a legújabb korból származó csinálmány (*ein Machwerk der neuesten Zeit*).

Ugyanez eredményre jutott, függetlenül Müller cikkétől és részben ugyanazon érvek alapján, Grohmann József Virgil prágai tauár, ki egy önállóan megjelent tanulmányban²⁾ behatóan fejtegette, hogy a bécsi bölcsődal «kétsegtelenül hamisítás».

E nézetek ellenében Grimm továbbra is föntartotta az emlék valódiságába fektetett hitét, sőt 1863. július 13-án értesítette Pfeiffer Ferenczet, hogy ez emlékről legközelebb bővebben szándékozik szólni. De a mester még ez év szeptember 20-án meghalt és hátrahagyott irataiban nem találtak egy szót is, mely a bécsi bölcsődalra vonatkozott volna. Grimm helyébe most Pfeiffer Ferencz lépett, ki az emlék ellen fölhozott érveket beható és nagy tudományon alapuló önálló tanulmányban³⁾ megczáfolni törekedett. De fejtegetései nem némították el az ellentábort, mely voltakép csak most lépett föl a tudomány egész készletével a Zappert lelete ellen: Hofmann Konrád,⁴⁾ Jaffé Fülöp⁵⁾ és újra Müller Vilmos⁶⁾ oly súlyos érveket hoztak fel a sokat vitatott dal valódisága ellen, hogy ezóta nem akadt többé szakférfiú, ki védelmére kelt volna.

Lássuk ez érveket tárgyi szempontok szerint.

1. Gyanús volt mindenek előtt a *kézirat provenienciája*. E gya-

¹⁾ E nyelvi szempontból behatóan és igen kedvezőtlenül bírálta az emléket Kelle János, *Heidelberger Jahrbücher der Literatur*, 1860, 6. szám, a ki azonban az emlék valódiságában nem látszott kételkedni.

²⁾ *Ueber die Echtheit des althochdeutschen Schlummerliedes*, Prag, 1861 46 l.

³⁾ *Forschung und Kritik auf dem Gebiete des deutschen Alterthums*. Sitzungsberichte, Wien 1866. LII. köt. p. 43—86.

⁴⁾ *Sitzungsberichte der bayr. Akademie*, München 1866, II. köt. p. 103.

⁵⁾ *Zeitschrift für deutsches Alterthum*, XIII. p. 496—501.

⁶⁾ *Götting. Gelehrte Anzeigen* 1867, p. 1057—1070.

nút Pfeiffer F. úgy a fölfedezőre mint a kéziratra vonatkozólag általában törekedett föltüntetni. Zappert György 1806. december 7-én született Ó-Budán és meghalt, még mielőtt a fölfedezése ellen emelt vádak fölhangzottak, 1859. november 22. Bécsben. Mint jó módú izraelita szülők egyetlen gyermeke kitünő nevelésben részesült. A gymnasiumot Pesten végezte, mire Bécsbe ment, hol az egyetem orvosi karába beiratkozott. De miután 1829-ben a róm. kath. egyházba átlépett volt, theologiai tanulmányokat folytatott, melyeket azonban már két év múlva, mivel súlyos betegségben majdnem teljesen elvesztette hallását, kénytelen volt félbe szakítani. Ezóta, egészen haláláig, kizárólag tudós tanulmányainak s dolgozatainak élt, melyeknek fő tárgya a középkor művelődéstörténete volt. Rendkívül sokat és sokfélét olvasott s főképp ritka, mások által nem igen használt forrásmunkákból gyűjtött gazdag, de igen heterogén művelődéstörténeti anyagot, melyet többnyire a bécsi Akadémia kiadványai közt megjelent dolgozataiban inkább fölhalmozott, semhogy valóban földolgozta volna. Értekezéseiben sok az értékes vagy érdekes adat, de Zappert maga nem igen tudta nagy fáradsággal gyűjtött anyagát értékesíteni, úgy hogy dolgozatai rendszerint eredménytelenek maradtak. Az 1435 ben írt kézirat, melynek kötéséből a bölcsődalt vette, az V. Albrecht osztrák herczegnek ajánlott «Buch der Erkenntniss» cz., épen nem ritka munkát tartalmazza és egy bécsi kolostor könyvtárából jutott birtokába. Zappert becsületességében és megbízhatóságában a bécsi tudósok, kik őt személyesen ismerték, nem kételkedtek; azért a kéziratra vonatkozó állításait is hiteleseknek vették, sőt a kéziratot magát is valódinak tekintették. Pedig a bölcsődalnak úgy egész jelleme, mint nyelve, verselése és mythologiai anyaga rendkívül kétséges jellemű.

2. E dal egy X. századi keresztyén anya (vagy dajka) énekelte volna gyermekének bölcsője mellett. Képzeltető-e? Valószínű-e, lehetséges-e, hogy e korban, midőn a keresztyén vallás déli Németországban már teljesen átment volt a nép vérébe, egy ily föltünően pogány jellegű dal életben maradt legyen? hogy egy keresztyén nő ilyen dallal elaltassa gyermekét? Nem is tekintve azt, hogy a germán népeknél a régi időkben egészen a jelenkorig ismeretes, nagy számmal fönmaradt bölcsődalok egészen más jellegűek, — sokkal egyszerűebbek, naivabbak, gyermekiesebbek, — oly dal, melyben őt pogány istenség szerepel, a X. században nem élhetett többé a nép ajkán. És nem kevésbbé hihetetlen a dal följegyzése. Egy zsidó tudós, Zappert fölfogása szerint, annyira érdeklődött a germán régiség iránt, hogy e dalt följegyezte, még pedig egy héber kéziratra, héber önhangzókkal! És vajon miért? A felelet valóságos komikum: hogy keresztyén theologusok e szöveg alapján a héber nyelvet megtanulják! Keresztyén

theologusok tanuljanak egy pogány gyermekdalból héberül! Képzeltető-e ez? lehetséges-e ez?

3. A dalnak nyelve és verselése helytelen, mythologiai anyaga rendkívül gyanús. A bölcsődal nyelvezetét behatóan tárgyalták Müller és Kelle, és kimutatták, hogy azt egy felszínesen jártas modern ember a rendelkezésére álló ónémet szövegekből és nyelvtanokból nagyon ügyetlenül gyártotta. Pfeiffer persze a modern philologiai kritika eszközeivel helyreütötte a szöveg nyelvezetét; de ez eljárás ellen méltán emeltek óvást a szakférfiak. Hiszen a ki kitűnően jártas az ónémet nyelvben, az maga is képes kifogástalan ónémet szöveget alkotni, — de következik-e ebből, hogy ez az ónémet szöveg eredeti, valódi legyen? Hiszen Hofmann (id. h.) helyreütötte — persze inkább tréfából, «metrikai stílyvakorlatképen» — a dalnak hamis verselését, főkép az egészen hibásan keresztül vitt alliteratiót is; — de valódi vagy eredeti most már a szöveg? Van elég emlék a német ókorból, melyben két nyelvjárás keverve van. Az ilyen «keverés», — melynek legjellemzőbb példája a Hildebrand-dal — mindig onnan származik, hogy az illető emlék és a későbbi másoló más-más nyelvjárásuak voltak. De a bölcsődalban máskép áll a dolog. Itt nemcsak különböző (három vagy négy!) nyelvjárások alakjai vannak egészen megfoghatatlan módon összekeverve, de vannak oly grammatikai sajátságok is, melyek semmiféle nyelvjárásból nem származnak, melyek vastag hibák minden nyelvjárás grammatikája ellen. És akad a német régi irodalomban akárhány nyelvemlék, melyben az alliteratio nem egészen helyes; de itt aztán az illető költemény értelme rögtön elárulja, hogy a szöveg hol és mely okokból van elrontva. A bölcsődalban ennek semmi nyoma; hisz itt a szöveg értelme oly kifogástalan, sőt az egész szöveg oly feltűnően könnyen érthető, hogy e szempontból párja sincs az egész régi irodalomban.

4. Még kétségesebb és gyanusabb a bölcsődal *mythologiai anyaga*, a mit főkép Grohmann igen helyesen kimutatott. Triwa kétségtelenül sohasem volt istennő, hanem legfeljebb költői személyesítés, a «Hűség», s mint ilyen is csupán műköltőknél tételezhető fel. Ez alak (?) soha sem lehetett népszerű, még kevésbé népies, annyira népies, hogy egy bölcsődalban szerepelhetett volna. Hisz a középkori nemzeti epikának leggyakoribb és legerősebben hangsúlyozott eszméje ép a hűség, — de megszemélyesítésének sehol semmi nyoma. Hogy Ostara volt-e és vajon milyen istennő, erre nézve eltérhetnek a vélemények — egyesegyedül Beda (*De temporum ratione* c. 13) említi ez istennő nevét az angol-szászoknál, — de az bizonyos, hogy e név a X. században már nem többé egy pogány istenséget, hanem a kereszténynek legszentebb ünnepét (húsvétet) jelentette. Heráról keveset tudunk, még kevesebbet Tanfa-

náról, de az elsőről csak annyit mond dalunk, hogy virágokat hoz, a mit minden germán és nem-germán istennőről bátran állíthatni, a másíknak szereplése ellenben rendkívül gyanús. A bölcsődalban Zanfana a neve, Tacitusnál Tanfana, — ez nem vág össze: a német hangtörvények szerint csak Danfana lehetséges. Honnan vette Zappert a Zanfana alakot? Kétségtelenül Wöste Frigyesnek egy cikkből,¹⁾ melyben az istennő neve egy alnémet *zampán* igével (a. m. kószálni) van kapcsolatba hozva. Ennek az etymológiának semmi tudományos alapja,²⁾ — de a bölcsődal gyártóját félrevezette. Végre Einougo — mert csak ez az alak lehetséges, — kiben a kiadó Wuotan «elfátyolozását» akarja fölismereteni. Wuotan igen népszerű isten volt, annyira népszerű, hogy sok szólásban és tulajdonnévben máig életben maradt (ha sokszor igen elferdített alakban is); az is tény, hogy egyszeműsége egyik legjellemzőbb tulajdonsága;³⁾ — de ez az «elfátyolozás» igen modern ízü, melynek a régiségben sehol sincsen nyoma. Hozzájárúl, hogy e kifejezés «Wodan küldi lándzsáit», mely az északi költészetben elég gyakori, mindig azt jelenti: «Wodan a halált küldi», s így a bölcsődalnak fölfogása, mely szerint Wodan az ő lándzsáit játékszerűl hozza, rendkívül gyanús.

5. Mind e belső momentumok igen fontosak, de végre is, ha a kézirat eredeti és valódi, bármily döntők, mégis alaptalanok. Azért helyesen mondta már a Literar. Centralblatt bírálója (1862, 5. sz.) Grohmann könyvéről, hogy érvei döntőknek volnának tekintendők, ha kiváló szakemberek nem mondanák a kéziratot valódinak. E kételyt is végleg eloszlatta Jaffé, a palæographiának egyik legnagyobb mestere, a ki⁴⁾ bebizonyította, hogy a kézirat maga is modern csinálmány. Nem tekintve a fönt már érintett gyanús indokokat (a héber betűket), a kézíraton mutatkozó pecsétek és foltok mind az írás *alatt* vannak — a hamisító tehát előbb præparálta a pergamentet s csak azután írta reá az ónémet szöveget, — és a szíronyon enyvnek vagy más

¹⁾ *Zeitschrift für deutsche Mythologie*. I, 385.

²⁾ Elfogadhatóbb etymológiát kísért meg Hofmann Konrád (id. h.). Szerinte Tanfana = Tam + fana, melynek szanszkrit *Dampáná felelne meg. (Ez a Dampáná nincsen meg a szanszkritban, de igen is a teljesen azonos értelmű Dampatis.) Dampáná = Tanfana a. m. a ház ura v. asszonya, úr *vagy* úrnő, a dualisban: úr és úrnő. — U. itt kifejti Hofmann, hogy a szintén Tacitusnál szereplő Nerthus istennő neve a. m. szanszkrit nrtus = föld.

³⁾ V. ö. pl. Saxo Grammaticusnál (idézve Grohmann p. 27.): *Et nunc ubi sit, qui vulgo dicitur Othin, armipotens, uno semper contentus ocello?*

⁴⁾ *Zeitschrift für deutsches Alterthum* XIII, 1867, 496. 1.

ragasztó szernek legkisebb nyoma sincsen, tehát kötésnek sohasem tette alkatrészét.

Ezzel az ügy végleg el van intézve és a nagy föltűnést keltett «lelet» végleg letűnt a napirendről.

HEINRICH GUSZTÁV.

BARÓTI SZABÓ DÁVID LESZÁRMAZÁSA.

A klasszikai triász mindegyik tagja megtalálta már a maga monografusát. Révai Miklósnak, a háromság legnagyobbikának, már két nagyszabású életrajza forog közkézen; Rájnisról ez évben jelent meg egy önálló kötet, Barótiról pedig két évvel ezelőtt egy szintén nagyobb fajta tanulmány. Legjobb életrajzokat Révai, leggyöngébbet Rájnis kapott. Barótiét *Horváth Balázs* kassai tanár, prémontréi kanonok, írta meg és adta ki a kassai főgymnasium 1887/8. évi értesítőjében. A 95 lapra terjedő tanulmányhoz mellékelve van a költőnek 61 darab eddig kiadatlan verse is. A jó székely poétának e nagyszámú maradványai már magukban is felkeltenék az irodalomtörténet barátainak érdeklődését, de a monográfia is teljesen méltó a figyelemre. Barótinak ez a legbővebb s legkimerítőbb életrajza eddig, ügyesen van írva, lelkiismeretes szorgalom, az irodalomtörténetben otthoniasság, hőisével szemben elfogulatlanság jellemzi, s noha a szerző felfogása az általános természetű szakaszokban nem mutat sem elég mélységet, sem elég önállóságot, irodalomtörténeti látóköre korlátozott, eszthetikai ítéletei pedig színtelenek: mindazáltal nem tagadhatjuk meg tőle a jó történelmi érzéket, mely a tények tisztázásában s előadásában egyaránt jeleskedik. Ez életrajz csakugyan történeti oldaláról a legértékesebb. Össze gyűjti s megrostálja a Barótira vonatkozó adatokat, melyeknek a szerző egyenkint utána járt; ért ahhoz is, hogy Baróti élete folyását környezetestül rajzolja meg s így azon képek, melyet hősről írt, bizonyos mélységet tud adni, a mi nem minden írónak sikerül. Hősét nem elszigetelten mutatja be, hanem a kölcsönhatások azon szálaival együtt, melyek kortársaival összefűzték; úgy hogy a múlt század irodalmi küzdelmeinek azon szakaszáról, melynek központjába Baróti esik, eleven képet kapunk. Stílusa folyékony és diskkrét, mely csak néhol csap amaz áradozásba, mely az egyházi rend fiatal íróit jellemzi. A szerzőnek monografikus dolgozásra kétségtelen hivatása van, részletkérdések tisztázásában igen szerencsés, s bizonynyal jól tenné, ha munkásságát hasonló irányban folytatná.